

Because of the power of its direction, constitutionally – procedural liability has all chances to become in Ukraine one of the most effective legal mechanisms of responsibility of subjects of public authority – as a separate type of liability. The legislator, in particular, with the theoretical and legal structures, must build on the concept and elements of the constitutionally – legal responsibility – subjects, the grounds and circumstances of the use, to establish clear procedures and sanctions, and so on. The article presents the analysis of the signs of constitutional and legal liability, the establishment of the peculiarities of the latter relative to constitutional procedural liability.

The ultimate goal of the research is the development of specific recommendations on improvement of legal regulatory of institutes responsibility in the field of state power, in particular, the introduction into the legal system of the institute the constitutional procedural liability, as at present, relevant scientific works – are missing, and the problem of procedural responsibility in the field of constitutionally – legal relations does not rise. Current regulations aimed at addressing the issues raised in this article in Ukraine is still far from perfect.

We believe that the reasons for this situation with the responsibility in the field of organizing and exercising of state power are directly related not only with the attitude of politicians to society, but also with the imperfection of the theory of legal liability and certain doctrinal issues of designated research.

Key words: *constitutional principle, constitutionally – procedural liability, legal liability.*

Стаття надійшла 3 березня 2017 р.

УДК 342.97.351.74(477)

**В. В. Новіков,
В. С. Боровікова**

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМ ІНСТИТУТУ СВОБОДИ СОВІСТІ

Досліджено проблеми свободи совісті в різних сферах суспільних відносин. Розглянуто різні аспекти цього феномену: правовий, економічний, етичний, філософський, гносеологічний, соціальний. Наголошено на правовому аспекті свободи совісті, що дає змогу проаналізувати наявні правові гарантії віруючих, невіруючих й атеїстів, визначити перспективи їхнього подальшого розвитку. Резюмовано, що на основі комплексного соціально-правового аналізу свободи совісті можна зробити висновок: найважливішими аспектами свободи совісті є соціальний, філософський і правовий.

Ключові слова: *свобода совісті, правовий аспект, правосвідомість, економічний аспект, мораль, етичний аспект, релігія, філософська категорія, гносеологічний аспект, соціальний аспект.*

Постановка проблеми. Сучасна Українська держава прагне подолати суперечності між законодавчими актами і практичним вирішенням проблем свободи совісті. Проте реальне забезпечення свободи совісті можливе лише за умови врахування змін в економічній, політичній, духовній, організаційній сферах суспільства. Рівень справжнього забезпечення свободи совісті обумовлений історичними, соціальними, правовими і політичними аспектами.

Удосконалення науково-методологічної основи свободи совісті і практики її застосування – необхідна умова гармонійного розвитку українського суспільства. Прояснення пов'язаних з цим питань сприятиме ефективному і справедливому вирішенню наявних проблем у сфері державно-конфесійних відносин.

Теоретичне і методологічне дослідження проблем свободи совісті можливе тільки тоді, коли враховується специфіка і сутність цього поняття. Ефективність соціально-правового аналізу свободи совісті вдосконалюється, коли простежується взаємозв'язок різних аспектів проблеми. Розглядаючи свободу совісті в різних сферах суспільних відносин, можна виділити аспекти цього феномену. Найбільш суттєвими з них, як гадають сучасні дослідники, є: правовий, економічний, етичний [1, с. 59].

До вказаних аспектів свободи совісті можна додати ще філософський – в разі якого питання про свободу совісті розглядається з огляду на проблему совісті взагалі, а загальносоціологічний – враховує зв'язок проблеми свободи і свободи совісті. Крім того, є психологічний, релігійний та гносеологічний аспекти дослідження поняття свободи совісті, безпосередньо пов'язані з світоглядними і суспільно-політичними підставами [2, с. 86].

Стан дослідження. Дослідженню різних аспектів свободи совісті присвячували свої роботи і класики соціально-філософської думки, і правознавці: Р. Гегель, Т. Гобс, Д. Дендро, Ж.-Ж. Руссо, С. Алексєєв, М. Бабій, В. Гараджи, А. Купріянов, А. Ловіноков, М. Лубська, Н. Михайлівська, А. Пчелинцев, В. Фарбер, А. Шуба, Л. Ярмола й ін.

Проте не зважаючи на широкий інтерес до проблем свободи совісті в сучасній літературі, не приділено належної уваги комплексному соціально-правовому аналізу свободи совісті. Потрібно звернути увагу на аналіз правових гарантій віруючих і невіруючих з метою їх подальшої розробки.

Мета статті полягає в узагальненні і конкретизації соціально-правових уявлень про свободу совісті та формуванні узагальненого обґрунтування її проблем.

Виклад основних положень. Правовий аспект свободи совісті є одним з найбільш розроблених у спеціальній літературі. Ставлення до нього дослідників на різних етапах історичного розвитку суспільства було різним [3].

Коли характеризують правовий аспект свободи совісті, то приділяють увагу законодавчому регулюванню і забезпеченню державою нормативних взаємовідносин між повноправними громадянами, в основі якого в цьому разі є їх ставлення до релігії. Недооцінка цього аспекту часто виступає однією з причин помилкових дій у реалізації державно-церковної політики. В СРСР, в умовах тоталітарного режиму, пропонувалося розглядати свободу совісті лише як особисте право радянських громадян, наголошувалося, що свобода совісті є індивідуальною, чим і відрізняється від інших їхніх прав і свобод [4, с. 71].

Таке твердження створювало хибне уявлення про те, що свободу совісті треба розглядати автономно від інших демократичних прав і свобод. У той час як свобода совісті є однією з найважливіших демократичних прав людей невід'ємною частиною інституту прав і свобод, і визначається рівнем розвитку демократизму.

У кінці 70-х – початку 80-х років минулого століття висловлювалася думка про пріоритетність виділення правового аспекту свободи совісті, що призводило до ідеологізації чинного права. Право перепліталося з політикою та ідеологічною теорією, активно виступало як ідеологічний чинник формування світогляду людей [5, с. 62–80].

Подібні погляди спричинювали певні рекомендації. Суть їх зводилася до того, щоб завдяки глибокому роз'ясненню правових знань у суспільстві підняти рівень світогляду до атеїстичного. В разі цього ефективним засобом морально-ідеологічного виховання вважався народний суд, судовий розгляд щодо віруючих і релігійних об'єднань [6, с. 167].

Такі подання тоді суперечили не тільки принципам свободи совісті, але й радянському законодавству про релігійні культу. Відтак дискредитувалося важливе демократичне право людей на свободу совісті. Теоретичні помилки тлумачення правового аспекту свободи совісті спричинювали на практиці до грубих порушень принципів демократії. У справжньої демократії не повинна існувати практика поділу людей за релігійною, національною чи расовою ознакою (ст. 24 Конституції України).

Зведення проблем свободи совісті лише до правового аспекту призводило до штучного звуження обсягу цього поняття – до підміни світоглядних принципів демократії, до ідеологізаторства. З іншого боку, аналіз цього аспекту свободи совісті дає змогу зробити висновок

про те, що було б доцільно виділяти і таку відносно самостійну форму суспільної свідомості, як правосвідомість. Вона становить сукупність поглядів й ідей, що виражають відношення до права, законності, до того, що є правомірним або неправомірним. Правосвідомість ґрунтується на правовій ідеології, відображає певні соціальні та світоглядні позиції.

Правовий аналіз свободи совісті дає змогу з урахуванням сутності та специфіки поняття проаналізувати наявні правові гарантії віруючих, невіруючих і атеїстів, а також перспективи їх подальшого розвитку. Однак ці положення не завжди враховуються. Різні дослідники, під час аналізу правових особливостей аспекту свободи совісті, пропонували відмежувати свободу відправлення релігійних культів і свободу атеїстичної пропаганди від свободи совісті, після чого свободу відправлення релігійних культів рекомендувалося розглядати як самостійне право, а свободу атеїстичної пропаганди як складову інших демократичних прав: свободи слова і свободи друку [7, с. 67].

Ми вважаємо, що всебічної підтримки заслуговує погляд Ю. Розенбаума про те, що з юридичних позицій свобода совісті «означає дозволене і гарантоване законами право громадян вільно і самостійно визначати своє ставлення до релігії, виконувати його, діяти згідно з цим ставленням за умови дотримання законності і встановленого в країні правопорядку» [4, с. 94].

Осмилення правового аспекту свободи совісті дає змогу виробити дієвий механізм юридичної захищеності віруючих різних конфесій, а також невіруючих і атеїстів, їх право свободи світоглядного вибору, однакове розуміння законів і юридичну відповідальність за їх дотримання. Можна визнати, що в сучасних умовах правовий аспект представляє свободу совісті як складову прав людини.

У сучасному суспільстві відбуваються складні інтеграційні процеси становлення єдиної економічної структури суспільства, зростає рівень взаємозалежності суб'єктів ринку один від одного. Це сприяє досягненню взаєморозуміння і терпимості між людьми незалежно від їх світоглядних уявлень. Економічний аспект свободи совісті виділяється під час соціально-філософського аналізу взаємовпливу політичних і правових учень, у процесі формування уявлень про свободу совісті, а також у взаємозв'язку уявлень про свободу совісті з економічним розвитком.

Визначальним чинником становлення і розвитку економічних відносин є цілеспрямована діяльність людей, спрямована на створення споживчих цінностей, і матеріальних, і духовних. Заразом вплив економічної структури суспільства на різні рівні суспільного розвитку

виявляється опосередковано, частіше через сферу політики і права. Помилки і прорахунки, допущені в економічній політиці, надають деформуючий вплив на обсяг демократичних прав і свобод. У дію вступають об'єктивні, незалежні від людей економічні закони, що нав'язують їм відповідну логіку розвитку подій. Наприклад, якими б прогресивними не були правові принципи свободи совісті в умовах поєднання командно-адміністративних й економічних структур, їх практичне забезпечення має численні труднощі, насамперед, з огляду на поширення командно-адміністративних методів управління і на цю сферу демократичних прав і свобод [8, с. 12–17].

В умовах регульованої ринкової економіки роль і значення економічного аспекту свободи совісті буде зростати. Господарсько-економічна та фінансова діяльність релігійних і атеїстичних організацій в умовах розвитку громадянського суспільства вимагає вироблення механізму забезпечення матеріальних гарантій свободи совісті.

Варто зазначити і те, що релігійні організації виділяють значні кошти у Фонд миру, на реконструкцію і реставрацію культових будівель, багато з яких є історико-архітектурними пам'ятками. Кошти, що виділяються для таких цілей спрямовують на задоволення інтересів усіх громадян, незалежно від їх ставлення до релігії та атеїзму. Подібна благодійна діяльність призводить до того, що частина коштів релігійних організацій знову повертається державі, суспільству.

У міру становлення в Україні відносин сучасного громадянського суспільства зростає значущість особистісної позиції, відповідальності людини перед суспільством за свої дії і вчинки. З огляду на це, особливо зосереджуються на процесі переходу індивіда від правосвідомості до моральної свідомості. Розвивається процес посилення громадського інтересу до моральних проблем свободи совісті. Це обумовлює виділення і теоретичне дослідження морального аспекту цього явища. Етичний аспект свободи совісті на відміну від філософського дає змогу дослідити механізм формування моральної переконаності особистості в правильності світоглядного вибору між релігійними конфесіями або між релігійним і матеріалістичним світоглядами, морального обґрунтування вчинків і дій.

Справжня свобода совісті полягає не просто у здатності людини діяти у відповідності зі своєю мораллю, зі своїми уявленнями про добро і зло, а в здатності усвідомити науково обґрунтовані справжні критерії моральності, у здатності організувати своє життя у відповідності з цими критеріями. У цьому значенні свобода совісті виступає як соціально-правове поняття на протигагу етичним поняттям «свобода» і «совість».

Поняття совісті визначається як усвідомлення власного ставлення до моральних вимог, які відповідають приписам суспільства, соціального середовища. Совість виступає як самооцінка особистістю своїх учинків і дій, на основі знання норм суспільної моралі. В моралі, відтак, постійно відбувається процес взаємодії норм суспільної моралі та моралі індивідуальної, групової. Ідеальним розвитком цього процесу стає збіг норм суспільної моралі з моральними переконаннями особистості. В релігійній свідомості спостерігається, по суті, та сама взаємодія рівнів моралі. В обох видах моралі діє один і той самий механізм морального регулювання.

Дослідження морального аспекту свободи совісті дає можливість нам розглянути механізм формування моральної переконаності суб'єкта і при релігійному, і при матеріалістичному світоглядах. Цей механізм залежить від взаємодії об'єктивного і суб'єктивного чинників. Об'єктивна сторона цього процесу розкривається через сприйняття конкретно-історичних суспільних явищ, відносин, процесів, пов'язаних з інтересами, верств, груп і суспільства загалом. Суб'єктивний чинник залежить від того, як кожний індивід усвідомлює навколишню дійсність і через якісь особистісні, вольові, емоційні якості формується переконання в істинності прийнятого рішення. Совість виявляється не тільки у формі раціонального усвідомлення морального значення скоєних дій, але і у формі емоційних переживань за правильність своїх учинків у разі зіставлення їх з ідеалами і оціночними критеріями, на які орієнтується особистість.

Переконання особи в тому, що її світоглядні уявлення справедливі, щирі, сприяють утвердженню в житті високоморальних ідеалів. Зазвичай, є початком економічних, політичних і правових вимог. Проте, переконання особистості можуть бути й істинними, і помилковими, ґрунтуватися на релігійних та нерелігійних уявленнях та цінностях тощо. В разі цього надзвичайно важливо, наскільки це переконання сприяє утвердженню в житті суспільства загальнолюдських цінностей та розвитку прогресивних тенденцій.

В. Фарбер стверджував, що совість і свобода це насамперед етичні категорії [9, с. 176]. Етичний аспект свободи совісті передбачає свободу особистості керуватися її власним бажанням і поглядами під час вибору світогляду, тобто повну свободу сповідувати чи не сповідувати будь-яку релігію, виконувати або не виконувати обряди, користуючись своїми громадянськими і політичними правами. У такому розумінні свобода совісті – це насамперед здатність особистості до самоконтролю, до моральної оцінки власних дій на основі розуміння своєї відповідальності за них [10, с. 18].

Розглядаючи етичний аспект свободи совісті, треба враховувати взаємозв'язок таких понять, як «відповідальність» і «громадянськість». Відомий етик О. Дробницький наголошує, що «совість це здатність людини адекватно оцінювати свої вчинки ...переконання, за істинність яких вона відповідає, проте сама по собі не гарантується суб'єктивними переживаннями і самопереконаннями» [11, с. 337]. Проблема відповідальності та громадянськості є актуальною під час дослідження взаємозв'язку «особистість—суспільство». Гуманістична традиція ґрунтується на тому, що не тільки особистість повинна нести цивільну відповідальність за свої вчинки і дії перед суспільством, але і, навпаки, товариство повинно враховувати інтереси і потреби особистості і створювати необхідні умови для задоволення особистісних потреб. Виокремлюючи серед розглянутих проблем, проблеми забезпечення свободи совісті, тобто конкретизуючи загальносвітоглядну теорію свободи і відповідальності, можна зробити висновок, що в демократичному суспільстві повинні бути створені необхідні умови для задоволення віруючими їх релігійних потреб, так само, як і для невіруючих, атеїстів повинні бути створені необхідні умови щодо задоволення їх інтелектуальних і культурних потреб.

Недооцінка етичного аспекту призводить до недооцінки права на атеїстичний або релігійний світогляд, на звільнення совісті від впливу релігії або вибір особистістю релігійного спрямування.

Будучи одночасно філософською та правовою категоріями, свобода совісті розглядається в єдності цих аспектів, у їх нерозривному взаємозв'язку, взаємодії та взаємовпливі. Така єдність визначає основу категорії свободи совісті. Оскільки філософія і право як різні форми суспільної свідомості не тотожні, то і поняття філософського і правового аспектів свободи совісті також не є тотожним. Органічне поєднання двох аспектів дослідження поняття свободи совісті дає шлях до вирішення внутрішньоособистісного конфлікту. Ця суперечність полягає у необхідності приналежності особи до певної держави і суспільства і можливості вибору однієї з відомих релігійних систем.

Загальносоціологічний аспект дослідження свободи совісті орієнтує на загальносвітоглядні проблеми, сприяє виявленню зв'язків цього поняття з такими філософсько-правовими категоріями, як «свобода», «свобода волі», «відповідальність» та ін. Такий підхід дає змогу показати, що поняття «свобода» становить усвідомлену необхідність діяти у відповідності зі своїми знаннями, уявленнями й переконаннями у виборі світоглядної позиції між релігійним і атеїстичним світорозумінням. Зазначалося, що низка авторів пропонують розглядати свободу совісті як сукупність двох понять: «совість» і «свобода» [12].

З огляду на це, свобода совісті може розумітися як соціальна необхідність.

Свобода особистості, суспільства загалом виявляється не в імовірній незалежності від об'єктивних законів, а в здатності вибирати та приймати рішення. У теологічних концепціях нерідко стверджується, що справжня свобода можлива лише в межах релігійного світогляду, а свобода вибору співвідносна зі свободою релігії, віросповідання. Водночас наголошується, що пізнати сутність трансцендентного неможливо, що це знання ірраціональне. Марксистське релігієзнавство вирішувало цю проблему суто матеріалістично. Однак вибір особистості між матеріалістичним і релігійним світоглядами залежить від ступеня інформованості особистості, знання закономірностей розвитку. Що вищий рівень знань, то впевненішим буде вибір; що більший ступінь незнання, то більша спокуса компенсувати відсутність знань або вульгарним матеріалізмом, або декларованим атеїзмом, або релігійним фанатизмом.

Гносеологічний аспект дослідження поняття свободи совісті, безпосередньо пов'язаний зі світоглядними і суспільно-політичними підставами. Саме ці проблеми належно соціально не осмисленні і практично не забезпечені щодо свободи совісті.

Формування ставлення особистості до релігійного світогляду здійснюється під впливом майнових, станових, моральних, ціннісних, національних уявлень у тривалому процесі самопізнання і самовизначення. У цьому процесі складно взаємодіють такі чинники, як сприйняття особистістю навколишнього світу, залежне від об'єктивних закономірностей і суб'єктивних особливостей особистості, а також ставлення особистості до навколишнього світу крізь призму релігійних і нерелігійних уявлень.

Розглядаючи гносеологічний аспект свободи совісті, можна відзначити полярні світоглядні основи поняття свободи совісті: релігійне і атеїстичне, які становлять протилежні сторони єдиного комплексу проблем, пов'язаних із розумінням свободи совісті. Політико-правові приписи, засновані на абсолютизації державних і політичних інтересів, надмірна політизація проблем свободи совісті загострюють протиставлення релігійного і атеїстичного світоглядів, ведуть до деструктивних міжконфесійних суперечностей і внутрішньо конфесійних розколів.

Екстраполюючи це теоретичне положення на сферу соціально-го, ми розглядаємо проблему взаємин «особистість—суспільство». З огляду на це, доцільно зробити висновок про те, що між віруючими і невіруючими, між представниками різних релігійних систем є не

тільки світоглядна відмінність та конфесійна протидія, але й можливість взаємодії та співробітництва. Сферою такого співробітництва може бути не тільки діяльність щодо реалізації загальнолюдських цінностей, вирішення проблем загальносвітового значення, але і більш приватні явища й процеси, зокрема побутові. Відтак можна обґрунтувати принцип єдності всіх членів сучасного суспільства, їх рівноправність незалежно від ставлення до релігії. Історія становлення і розвитку уявлень про свободу совісті дає нам великий фактичний матеріал про зв'язок цих уявлень зі світоглядом, політичними поглядами, правом та іншими сторонами суспільної свідомості.

Загалом під час аналізу наукової літератури можна спостерігати недооцінку світоглядних підстав свободи совісті, абсолютизацію ролі та значення правового аспекту поняття, недооцінку ролі і значення особового чинника в реалізації свободи совісті. Аналіз свободи совісті часто зводиться до виділення правового і морального аспектів без урахування специфіки поняття свободи совісті, актуальності інших його сторін і аспектів.

Висновки. Отож, соціально-правові дослідження свободи совісті неможливо уявити без розгляду її в різних аспектах, у їх взаємозв'язку, що в сучасній літературі часто ігнорується. Ґрунтуючись на комплексному соціальному аналізі свободи совісті можна зробити висновок, що найважливішими з аспектів свободи совісті є соціальний, філософський і правовий. Соціальний і філософський аспекти є теоретичною основою аналізу свободи совісті. Правовий аспект, із урахуванням сутності та специфіки поняття свободи совісті, дає змогу проаналізувати наявні правові гарантії віруючих, невіруючих й атеїстів, а також перспективи подальшого розвитку цих гарантій. Ефективність таких досліджень дає можливість ґрунтовніше розглянути соціально-філософський та правовий аспекти як найважливіші в теоретичному аналізі свободи совісті. Однак соціальне дослідження свободи совісті є неповним без урахування тих історичних змін, які зазнав цей феномен у процесі свого розвитку.

1. Бражник В. І. Право. Релігія. Атеїзм: Правовий зміст наукового атеїзму / В. І. Бражник – К.: Наукова думка, 1989. – 206 с.

2. Марітен Ж. Людина і держава / Ж. Марітен; пер. з англ. Т. Ліфніцевої. – М.: Ідея-Пресс, 2000. – С. 86.

3. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 381 с.

4. Розенбаум Ю. А. Радянська держава і церква / Ю. А. Розенбаум. – М., 1985. – 119 с.

5. Агешин Ю. А. Політика і право. Нариси теорії / Ю. А. Агешин // Держава, право, демократія. Нариси теорії. – М., 1978. – С. 62–80.
6. Писманик М. Р. Індивідуальна релігійність і її подолання / М. Р. Писманик. – М., 1984. – С. 167.
7. Кимелев Ю. А. Наука і релігія. Історико-культурний нарис / Ю. А. Кимелев, Н. Д. Полякова. – М.: Наука, 1988. – 173 с.
8. Шахов М. О. Релігійне знання, об'єктивне знання про релігію і наука / М. О. Шахов // Питання філософії. – 2004. – № 11. – С. 12–17.
9. Фарбер В. Е. Свобода і права людини в радянській державі / В. Е. Фарбер. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1974. – 188 с.
10. Новиков М. А. Свобода совести как философско-этическая категория: дисс. ... канд. филос. наук / М. А. Новиков. – М., 1980. – 26 с.
11. Дробницкий О. Р. Понятие морали / О. Р. Дробницкий. – М.: Наука, 1974. – 388 с.
12. Бабій М. Ю. Свобода совісті: філософське антропологічне і релігієзнавче осмислення / М. Ю. Бабій. – К.: Вища школа, 1994. – 85 с.

Новиков В. В., Боровикова В. С. Отдельные аспекты проблем института свободы совести

Исследованы проблемы свободы совести в различных сферах общественных отношений. Рассмотрены отличительные аспекты этого феномена: правовой, экономической, этический, философский, гносеологический, социальный. Отмечен правовой аспект свободы совести, позволяющий проанализировать существующие правовые гарантии верующих, неверующих и атеистов, определить перспективы их дальнейшего развития, поскольку недооценка данного аспекта выступает причиной ошибочных действий в реализации государственно-церковной политики. Подытожено, что на основании комплексного социально-правового анализа свободы совести можно резюмировать: наиболее важными аспектами свободы совести являются социальный, философский и правовой.

Ключевые слова: *свобода совести, правовой аспект, правосознание, экономический аспект, мораль, этический аспект, религия, философская категория, гносеологический аспект, социальный аспект.*

Novikov V. V., Borovikova V. S. Some aspects of the problems of institution of freedom of conscience

This article investigates the issue of freedom of conscience in various areas of public relations. The different aspects of this phenomenon are mentioned: the legal, economic, ethical, philosophical, epistemological and social. Particular attention is paid to the legal aspect of the freedom of conscience, which allows to analyze the existing legal guarantees of believers, irreligious and atheists, to determine the prospects for their further development. Attention is drawn to the fact that the reduction of the problems of freedom of conscience only to the legal aspect leads to the substitution of ideological principles of a democratic society and to indoctrination. The various points of view of scientists on freedom of conscience as an ethical, moral and personal categories are analyzed in the work. It is

summarized that on the basis of complex social and legal analysis of the freedom of conscience the following conclusion can be drawn, that the most important aspects of freedom of conscience is social, philosophical and legal.

Social and philosophical aspects are theoretical basis of the analysis of freedom of conscience. Legal aspect allows to consider with the assistance of the essence and specificity of the notion of freedom of conscience and analyze the existing legal guarantees of believers, irreligious and atheists, and also perspectives of further development of these guarantees. The efficiency of such type of research allows to consider social and philosophical as well as legal aspect as the most essential in the theoretical analysis of freedom of conscience. However, social research of freedom of conscience is incomplete without taking into consideration those historical changes, that the mentioned phenomenon experienced on its way of progress.

Key words: *freedom of conscience, the legal aspect of justice, the economic aspect, the moral, ethical dimension, religion, philosophical category epistemological aspect, the social aspect.*

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

УДК: 347.672(438)/1918-1939 pp./

О. Б. Онишко

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН СПАДКУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЯХ ЗАХІДНИХ ВОЄВОДСТВ ПОЛЬЩІ (1918–1939 pp.)

Розглянуто правове регулювання спадкових відносин на територіях західних воєводств Польщі у міжвоєнний період. Визначено характерні риси предмета спадщини, підстави набуття спадщини, умови позбавлення спадщини та наслідки відмови від спадщини. Особливістю регулювання спадкових відносин було призначення куратора чи опікуна над спадковим майном, доки спадкоємець набуде прав власника. Важливим елементом регулювання спадкових відносин є визначення в законі переліку зобов'язань спадкодавця, які надалі переходили на спадкоємця (наприклад, зобов'язання з утримання неповнолітніх, виділення зі спадкового майна коштів на поховання тощо).

Ключові слова: *спадкові відносини, спадкодавець, спадкоємець, відкриття спадщини, заповіт, відмова від спадщини, договір спадкування.*

Постановка проблеми. Спадкові відносини на територіях західних воєводств Польщі, що охоплювали: Познаньське, Поморське і Сілезьке воєводства, які до утворення II Речі Посполитої знаходилися під пануванням Пруссії [1, с. 425], провадилися за нормами Німецько-